

Література

1. Галузинський В.М. Педагогіка ХХІ століття – синтез наук і передового досвіду / В.М. Галузинський // Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. праць / [за заг. ред. М.Б. Євтуха ; укл. О.В. Максименко]. – Суми : Наука, 1999. – Вип. 6. – С. 17–19.
2. Євтух М.Б. Гуманістична освіта та розвиток демократичних процесів в Україні / М.Б. Євтух, В.С. Ханенко // Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. пр. / [за заг. ред. М.Б. Євтуха ; укл. О.В. Максименко]. – Суми : Наука, 1999. – Вип. 6. – С. 72–75.
3. Євтух М.Б. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства / М.Б. Євтух, І.С. Волошук // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 1 (58). – С. 70–74.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация : пер. с англ. / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.

ЧЕРЕПЄХІНА О.А.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Результати прогнозування потреб ринку праці на початку ХХІ ст. відображають гостру потребу соціальної сфери у висококваліфікованих, компетентних фахівцях з психології, від діяльності яких істотно залежить соціальна стабільність в суспільстві. Професійна компетентність таких фахівців визначається рівнем їх особово-професійного розвитку. На сьогодні необхідне не просто використання набутих студентами у вищому навчальному закладі знань, умінь, навичок, а й особистісно-професійні якості: відповідальність, мобільність, готовність до постійного творчого саморозвитку, професійного зростання, соціальної мобільності. На фахівця соціальної сфери покладається особлива місія – гуманізація суспільства, виконати яку він може тільки за умови формування особливих особистісних якостей. Ресурси його особи набувають суспільної значущості, стають умовою розвитку соціальних відносин, соціальної сфери. Він повинен бути достатньо розвиненим в інтелектуальному, етичному, комунікативному, емоційному, рефлексії і вольовому планах. З цієї точки зору, особливу увагу слід приділяти створенню педагогічних умов для особистісно-професійного становлення фахівців соціальної сфери в освітньому середовищі сучасного вузу, що пов'язано з їх затребуваністю і відповідальністю, яку покладає на них сучасне суспільство.

Соціальна значущість професії, підвищення впливу соціальної освіти, на розвиток самосвідомості конкретної особи і суспільства зумовлюють необхідність аналізу наявного практичного досвіду та вивчення теоретичних і прикладних основ особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців соціальної сфери, а також виявлення педагогічних умов цього процесу в освітньому середовищі сучасного вузу.

Президент України В.Ф. Янукович визначив такі фундаментальні принципи, які мають бути покладені в основу діяльності Міністерства освіти і науки та вищих навчальних закладів, як: забезпечення високої якості вищої освіти на рівні європейських освітніх стандартів, підготовка молодого спеціаліста, конкурентоспроможного на ринку праці, надання автономії провідним університетам як засобу покращення якості навчання, надання

права вищим навчальним закладам самостійно формувати навчальні програми, плани, визначати та змінювати організаційну структуру, розширювати фінансові можливості, мати право розпоряджатися власними рахунками, визначати напрями господарювання та залучати інвестиції для свого розвитку [12; 13].

Як бачимо, така модернізація системи вищої освіти потребує кардинального оновлення концептуальних засад фахової підготовки майбутніх психологів. Перш за все, державі потрібен фахівець з психології, підготовлений до здійснення на високому рівні своїх професійних обов'язків, професіонал, конкурентоспроможний на ринку праці. Сучасна вища школа ще не готова до підготовки фахівців такого рівня. Багато в чому цей процес стримується через відсутність чіткої науково обґрунтованої концепції формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ. Серед розмаїття теоретичних підходів до професійної підготовки фахівців з психології особливе місце займає синергетичний підхід, оскільки є найменш розробленим щодо предмета нашого дослідження як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Отже, метою статті є визначення особливостей формування професіоналізму майбутніх психологів у контексті синергетичної парадигми.

Мета статті – розглянути проблему формування професіоналізму майбутніх психологів у контексті синергетичної парадигми.

Проблема формування професіоналізму складна і багатоаспектна, на що вказують у своїх працях С. Батишев, Є. Клімов, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Пряжников, В. Сластьонін та ін.

Значний інтерес становлять розробки І. Беха, А. Бойко, О. Дубасенюк, С. Золотухіної, І. Зязюна, Н. Кічук, В. Лозової, А. Мудрика, Н. Нічкало, Е. Косенко, В. Семиченко, Т. Сущенко, Н. Тарасович, Н. Щуркової та ін. присвячені вивченню особистісної зорієнтованості процесу навчання та виховання. Дослідники сходяться на думці, що одним з найефективніших факторів формування якостей особистості є врахування її потреб та інтересів, узгоджене з потребами суспільства.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури, досліджень учених та існуючої практики фахової підготовки психологів показав, що формування професіоналізму майбутніх фахівців здійснюється стихійно, детермінується комплексом випадкових факторів.

Як вказує Т. Сорочан, синергетика, на відміну від інших галузей наук, вивчає системи, іманентною властивістю яких є самоорганізація. Становлення синергетики як науки зумовлено відкриттям ефекту нелінійності, який полягає в тому, що досить малі зміни параметрів системи є чинником її якісних змін [16]. Останнім часом у науково-педагогічній літературі значна увага приділяється проблемі використання ідей синергетики в педагогіці, зокрема, в педагогіці вищої школи (О. Князева, С. Курдюмов) [8; 9]. Синергетичний аспект в управлінні актуалізується в умовах невизначеності. Педагогічний процес принципово відрізняється тим, що досягнення мети, крім об'єктивних чинників, багато в чому залежить від особистісних

якостей, творчості, інтелекту, культурного потенціалу суб'єктів. На відміну від техніко-технологічних систем, у педагогічній системі є зворотний вплив того суб'єкта, яким управляють, на того, хто здійснює управління. Це є аргументом для переходу від авторитарного суб'єкт-об'єктного способу управління до соціально-психологічного суб'єкт-суб'єктного способу, який стимулює саморозвиток, актуалізує творчий потенціал.

Синергетичний підхід наряду з аксіологічним та акмеологічним, які є актуальними на початку XXI ст., посідає важливе місце в контексті професійної підготовки майбутніх психологів. Витоки синергетичного підходу в різних видах діяльності відображено у працях багатьох науковців, таких як І. Пригожин, В. Лутай, О. Чалий, В. Розін, В. Кушнір, О. Князева та ін. Дослідження фахової підготовки як системи потребує конкретних кроків при переході від системної до системно-синергетичної парадигми, що виступає підґрунтям поширення інноваційних процесів у вищій освіті, спрямовано на створення сприятливого психологічного соціуму для вільного мислення між учасниками, встановлення зв'язків, які сприяють налагодженню механізмів самоорганізації, що особливо актуально адже професія психолога належить до категорії “людина – людина”. Слід зазначити при цьому, що єдність дій можлива лише тоді, коли всі суб'єкти освітньої діяльності мають спільні ціннісно-сміслові орієнтації.

Як вказує Н. Гузій, новим міждисциплінарним науковим напрямом, що ґрунтується на ідеях системності та цілісності світу, наукових уявленнях людини про нього і саму себе в цьому світі, є синергетика – теорія самоорганізації [4]. Назва кооперативної науки, що вивчає комплексний вплив декількох факторів, які посилюють дію один на одного, походить від поняття “синергія” (від грец. *sinergeia* – співробітництво) [1; 5].

Витоки синергетичного підходу знаходимо у філософському осмисленні ідей синергетики. розпочатому у 1980-ті рр. зарубіжними (І. Пригожин, Г. Хакен) та вітчизняними (П. Анохін, В. Будановим, А. Добряков, А. Колмогоров, О. Князева, С. Курдюмов, А. Руденко, С. Шевельова та ін.) науковцями.

Синергетика радикально змінила спосіб сприйняття і пізнання дійсності порівняно із сформованою класичною картиною світу, в якій домінував раціоналізм, детермінізм, механіцизм, редуccionізм. У філософії раціоналізму розум та людина як суб'єкт пізнання займають визначальне становище відносно об'єкта пізнання, природи, випадок виключається як щось зовнішнє і несуттєве, усі процеси передбачувані, зворотні в часі; а еволюція – це незворотний розвиток без відхилень, повернення, побічних ліній. Синергетика звертається до мудрості Стародавнього Сходу і розкриває ідею цілісності та єдності розвитку світу і людини в ньому, а від культури Заходу запозичає традиції аналізу, експериментування, загальної значущості наукових висновків, їх трансляції через текст, математичний апарат. Синергетика як некласична наука, за С. Шевельовою, характеризується не тільки особливостями пізнання закономірностей природи, а і способом постановки питань, позицією спостерігача, що знаходиться всередині систе-

ми [19]. Вона досліджує нерівнозначні, складні та відкриті системи, що перебувають у постійному саморозвитку завдяки їхній здатності до самоорганізації.

Доходимо висновку, що предметом досліджень синергетики є закони самоорганізації й еволюції нерівнозначних відкритих систем, що перебувають у стані нестійкості. “Живлячись” енергією навколишнього середовища через точки флуктуації (випадкових відхилень) і біфуркації (роздвоєння при руйнуванні старих структур), у стані кризи та хаосу система руйнується або переходить на більш високий рівень упорядкованості, самоорганізації й утворює дисипативні структури. Як вказує С. Шевельова, відмінними рисами таких структур виступають узгодженість (когерентність), наростаюча мінливість (флуктуативність), конструктивізм хаосу, пам’ять структури, взаємозв’язок необхідності і випадку, нерівнозначність (кризовість), час. Ці особливості підкреслюють невизначеність шляхів розвитку систем, що самоорганізуються. Майбутнє за такого підходу не закладене в сучасному і перестає бути даним, що означає загибель класичного ідеалу всезнання і необхідність перегляду панівного принципу наукового пояснення дійсності [19, с. 17–19].

Синергетична парадигма передбачає певний рівень діалогу людини з природою, соціумом, самою собою, оскільки в умовах нестійкості середовища, невизначеності виникає проблема управління розвитком в умовах нелінійного розвитку світу, а суб’єкт має можливість власного вибору найбільш сприятливого шляху. Як зазначають С. Курдюмов та Т. Малинецький, проблема полягає в тому, “як керувати не керуючи, як малим резонансним впливом забезпечити самоуправління та самопідтримувальний розвиток” [11]. Синергетичний підхід до людини тим самим утверджує ідею пробудження її власних сил та здібностей, ініціювання нею власних шляхів розвитку, що виступає креативним принципом процесів самотворення.

В основі синергетичного підходу лежить теорія самоорганізації. Засновані на екологічних постулатах та прагненні до гармонії принципи і положення теорії самоорганізації з усією очевидністю показують значущість і перспективність застосування синергетичних ідей при вивченні педагогічних систем, яким притаманні явні синергетичні ознаки: спільний рух, використання односпрямованих впливів, що збігаються з внутрішніми спонуканнями та тенденціями розвитку особистості і колективу.

Традиційні моделі педагогічних систем, побудовані на принципах класичної науки, розглядали тих, хто навчається, як об’єкти впливів, суб’єктно-об’єктне розуміння педагогічного процесу трактувалося як формування особистості із заданими властивостями, а освіта – як трансляція суми знань, умінь і навичок від педагога до учнів. Цей факт, у свою чергу, детермінує регламентацію педагогічної діяльності на зразок “навчальної машини”, “нормованості” ініціативи і творчості педагога, “живучості” авторитарного стилю відносин, що стримують особистісний та професійний розвиток як педагога, так і студента, заважають їх самореалізації. Такого

роду педагогічні системи функціонують як закриті, вони позбавлені здатності до саморозвитку, тому вичерпують свої можливості та не мають перспективи. Останні ж пов'язуються із побудовою нових концепцій “відкритої” освіти, які не скасовують класичних канонів педагогіки, а розвивають їх у нових умовах.

Відповідно до цього інтерес становить розуміння педагогічної синергетики з позиції концепції самоорганізації педагогічної діяльності, запропонованої Є. Бондаревською та С. Кульневичем. Автори виділяють такі принципові характеристики відкритої освіти, як нелінійність (знання і досвід нарощуються не тільки послідовно, а і спонтанно), незавершеність (інформація повідомляється не повністю, є змога її доповнювати), суб'єктивність (притаманна конкретному учню та вчителю), нестійкість і нестабільність, відносна передбачуваність результатів, орієнтація на різнобічний, а не всебічний розвиток особистості, доповнюваність логічного пізнання асоціативними та інтуїтивними відкриттями, змінюваність уявлень про світ, не тільки бінарна, а і тринарна можливість пізнання й оцінювання, поняття “методика”, що вимагає “ритуального” виконання і жорстких приписів, поступається місцем поняттю технології як цілісному і м'якому наборові орієнтирів, пріоритет свідомості над зовнішніми впливами тощо [1]. Наведені положення зумовлюють виокремлення сучасної спеціальної галузі знань – педагогічної синергетики (В. Андреев, Є. Бондаревська, С. Кульневич, М. Весна та ін.) унаслідок її значних можливостей у вивченні стратегій удосконалення самоорганізації і саморозвитку педагогічних систем.

Відносно формування професіоналізму майбутніх психологів у фаховій підготовці у вищих навчальних закладах фундаментальні положення синергетичного підходу відкривають якісно нові можливості для розуміння та вирішення проблем професійного розвитку психолога, професійної підготовки фахівця з психології. Професійне зростання майбутнього психолога не можна вважати планомірно-поступовим, лінійним, безконфліктним процесом, він обов'язково супроводжується кризами, що зумовлюють перебудову його професійної картини світу, ціннісних орієнтацій, їх ієрархію, стимулюючи власну самопізнавальну та самовиховну активність, на що вказують у своїх працях Б. Ананьєв, Я. Пономарьов, Д. Фельдштейн, Д. Ельконін та ін.

Ґрунтуючись на синергетичних положеннях як засадничих, професіоналізм психолога виступає досить специфічною системою, самостійною структурою, відмінною від інших природних та суспільних явищ, яка функціонує на основі діади “свобода – необхідність”, що визначає механізми її самоорганізації та саморозвитку, показує особистісно-виразну та особистісно-відповідальну творчість, на що вказує М. Каган. Завдяки відкритості, багаторівневості, нелінійності професіоналізму психолога як системі притаманні синергетичні властивості, а отже, процес його формування та зростання виступає специфічною формою самодетермінації, самопроекування фахівця з психології як професіонала, що дає йому змогу виходити на

нові рівні власного професійного та особистісного саморозвитку. До того ж важливого значення набувають синергетичні постулати про гетерогенність розвитку окремих складових, структурних одиниць загальної цілісної системи професіоналізму праці психолога.

У науковій літературі широко вживане визначення, запропоноване Г. Хакеном: “Синергетика – сукупний колективний ефект взаємодії великої кількості підсистем, що приводить до утворення стійких структур і самоорганізації у складних системах”. У вітчизняній науці також існували численні передумови для формування нового наукового світогляду. Традиції, започатковані Л. Мандельштамом, А. Богдановим та ін., одержали нове звучання в контексті синергетики та виступили основою для подальших розробок у цьому напрямі в працях В. Аршилова, В. Василькової, І. Добронравової, О. Донченко, І. Єршової-Бабенко, І. Ільяєвої, О. Князевої, С. Курдюмова та ін.

Відповідно до мети статті та застосовуючи наведені положення й постулати на практиці, можна зробити висновок, що “навчити” психолога професіоналізму неможливо, професіоналізм формується і зростає лише з ініціативи самого майбутнього фахівця, тобто є самодетермінованим явищем. Синергетичний характер професіоналізму психолога визначає дискретність шляхів еволюційного розвитку фахівця з психології.

У працях Т. Сорочан вказується, що ідеї синергетики та стійкого розвитку суспільства закладені в працях В. Вернадського, І. Пригожина, Г. Хакена та ін. [3; 14; 17; 18]. Поняття “синергізм” увійшло в науковий обіг з медицини (застосовувався стосовно м’язів, які забезпечують єдиний рух, ліків, які посилюють дію одне одного). Пізніше такий термін став вживатися для характеристики впорядкованої взаємодії атомів і молекул, що забезпечує стабільний хід фізико-хімічних процесів. Саме в процесі дослідження нестабільних фізико-хімічних систем було створено наукову модель синергетики. Так, у технічних, технологічних і соціальних системах людина управляє розвитком, маючи на меті прискорити й оптимізувати процеси засобами зовнішнього впливу. Результат залежить від величини, якості, терміну впливу. Процеси самоорганізації накладаються на процеси організації. Отже, ідеї синергетики вперше виникли у природознавстві. Проте прямий перенос цих ідей із природознавства на суспільство неможливий [16].

Оволодіння синергетичним підходом дає змогу зрозуміти, як із хаосу виникає впорядкована складна система, усвідомити універсальну єдність світу, його нелінійність, багатофакторність, імовірність, поліваріантність шляхів розвитку [2; 6; 7]. Загальні закономірності процесів самоорганізації соціоприродних систем покладені в основу синергетичної картини світу, яка ілюструє суперієрархію систем, їхню взаємодію, а також взаємозв’язок і взаємозумовленість живої та неживої природи, життя і творчості людини, суспільства, культури.

Щодо основних положень синергетики, які відображені в уявленнях про нелінійність, стохастичність педагогічних закономірностей, особливо-

сті їхніх проявів у конкретних педагогічних ситуаціях, а також у залежності цих закономірностей від зовнішніх і внутрішніх умов педагогічного процесу, слід вказати, що формування професіоналізму в майбутніх психологів має відбуватися з урахуванням синергетичних аспектів, що ґрунтується на визнанні індивідуальних особистісних та професійних цінностей студентів. На такій основі можна підготувати психолога-професіонала до діяльності в умовах нестабільності, невизначеності, свободи. Інший прояв синергетичного аспекту полягає в прагненні особистості до самоосвіти, самоорганізації, самоуправління. Відповідно, творче трактування цього аспекту приводить до визнання провідної ролі самостійної роботи майбутніх фахівців з психології, що має стимулювати в них процеси формування професіоналізму. Так, бачимо, що синергетичні принципи гармонійно переплітаються з положеннями Болонської конвенції щодо підвищення ролі самостійної роботи у становленні та розвитку майбутнього фахівця.

З позиції сучасних поглядів синергетики концепція розвитку визначається трьома принципами, що відображається в системності, динамізмі та самоорганізації. При цьому системність ґрунтується на визнанні цілісності, структурної впорядкованості, взаємозалежності компонентів, які утворюють систему – у цьому випадку систему фахової підготовки, динамізм зумовлюється неможливістю існування відкритих систем поза рухом і розвитком, а самоорганізація відкритих систем залежить від рівня складності системи, від умов розвитку [15].

Висновки. Отже, педагогічна синергетика стосовно до фахової підготовки психологів у вищій школі визначається як частково науковий рівень теорії самоорганізації, що постала як узагальнення рішень цілком певних завдань, пов'язаних колективними взаємодіями, відкритими системами, їх переходами від нестійкого до стійкого стану. Така теорія зосереджується на поточній поведінці і прогнозуванні особистісно-професійної парадигми в майбутньому. У контексті сучасної теорії й методики професійної освіти фахівців з психології педагогічна синергетика є галуззю педагогічного знання, світогляд якої відображений у теорії, принципах відповідних типів самоорганізації педагогічних систем, на що вказують І. Добронравова, С. Курдюмов, І. Пригожин, Г. Хакен та ін. Синергетичний підхід дає можливість визначити нову більш успішну особистісно-професійну парадигму фахової підготовки майбутніх психологів, що добре поєднується з принципами Болонської системи.

Література

1. Бондаревская Е.В. Педагогика / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. – М. ; Ростов н/Д : Учитель, 1999. – 560 с.
2. Буданов В. Синергетические стратегии в образовании / В. Буданов // Философские проблемы образования. – М. : Изд-во РАГС, 1996. – С. 146–155.
3. Вернадский В. О науке / В. Вернадский. – Дубна : Феникс, 1997. – 376 с.
4. Гузій Н.В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога : дис. ... д. пед. н. / Н.В. Гузій. – К., 2007 – 568 с.
5. Зорина Л.Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования / Л.Я. Зорина // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 103–105.

6. Игнатова В. Педагогические аспекты синергетики / В. Игнатова // Педагогика. – 2001. – № 8. – С. 19–27.
7. Игнатова В. Синергетика как метод познания природы и общества / В. Игнатова // Экология и жизнь. – 1999. – № 2. – С. 17–24.
8. Князева Е. Законы эволюции и самоорганизация сложных систем / Е. Князева, С. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 326 с.
9. Князева Е. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Князева, С. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.
10. Костюк В. Изменяющиеся системы / В. Костюк. – М. : Наука, 1993. – 352 с.
11. Курдюмов С.П. Синергетика – теория образования: идеи, методы, перспективы / С.П. Курдюмов, Г.Т. Маленецкий. – М. : Знамя, 1993. – 64 с.
12. Матеріали засідання Громадської гуманітарної ради від 26.08.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.dov.ua>.
13. Матеріали засідання Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
14. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
15. Ровинский Р. Самоорганизация как фактор направленного развития / Р. Ровинский // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 67–77.
16. Сорочан Т.М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... д. пед. н. : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”. – Луганськ, 2005. – 472 с.
17. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М. : Мир, 1993. – 238 с.
18. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 423 с.
19. Шевелева С.С. Открытая модель образования (синергетический подход) / С.С. Шевелева. – М. : Магистр, 1997. – 47 с.